

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Het Russische deelwoord en 'directe perceptie'

Barentsen, A.

Publication date

2014

Document Version

Final published version

Published in

To the point: Festschrift for Eric de Haard on the occasion of his 65th birthday

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Barentsen, A. (2014). Het Russische deelwoord en 'directe perceptie'. In W. Honselaar, J. Stelleman, & W. G. Weststeijn (Eds.), *To the point: Festschrift for Eric de Haard on the occasion of his 65th birthday* (pp. 31-59). (Pegasus Oost-Europese studies; No. 22). Pegasus.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

HET RUSSISCHE DEELWOORD EN 'DIRECTE PERCEPTIE'

Adrie Barentsen

1 Vraagstelling

In de inleiding van mijn bijdrage aan het Festschrift voor Willem Weststeijn (Барентсен 2008: 104) gaf ik het volgende voorbeeld uit *Bednaja Liza* van Karamzin met Willems vertaling daarvan in *Slavische Cahiers* 1 (Uitgeverij Pegasus, 2005):¹

(1)a [...] она увидела ДОЧЬ СВОЕГО СОСЕДА [...] ИДУЩУЮ по дороге

(1)b [...] ze [...] zag de dochter van de buren [...] over de weg **lopen**

Dit voorbeeld diende te illustreren dat de specifieke betekenis die door de Nederlandse constructie “object plus (korte) infinitief” bij een werkwoord van waarneming (*zien, horen en voelen*)² wordt uitgedrukt in andere talen andere uitdrukkingsmiddelen kan vragen. In dit geval vinden wij in het Russisch een constructie met een tegenwoordig deelwoord. Op dat gebruik van het deelwoord en de verschillende typen die daarbij kunnen worden onderscheiden wil ik in dit artikel wat verder ingaan.

De betekenis waar het hier om gaat is m.i. het best beschreven in Kirsner & Thompson (1976). Deze onderzoekers beschrijven Engelse equivalenten van (1)b als een geval van “*direct perception of a situation*”. Zij opponeren dat aan “*indirect report about, or a deducing of, a situation*”, hetgeen in het Engels wordt uitgedrukt met een *that*-bijzin. Ook de andere Europese talen kiezen in het laatste geval prototypisch een constructie met een vergelijkbaar voegwoord. Constructies die op zulke wijze qua betekenis verschillen kunnen bij hetzelfde werkwoord voorkomen. Men kan zeggen dat zij dan verschillende componenten van de betekenis van die werkwoorden naar voren halen, actualiseren.³ In het Russisch en het Nederlands kunnen we (1) dan ook opponeren aan (2):

- (2)a Она увидела, **что** по дороге **идет** дочь соседа
 (2)b *Ze zag* **dat** de dochter van de buren over de weg **liep**

Dit tweede type zal ik hieronder aanduiden met de term “perceptie-deductie” ter onderscheiding van de “directe perceptie” die we bij (1) vinden.

Het genoemde onderscheid zal ik hieronder kort beschrijven. Voor meer informatie verwijst ik naar het artikel van Kirsner & Thompson en, m.b.t. het Russisch, naar Barentsen (1995, 1996) en Барентсен (2001). In die artikelen ben ik ervan uitgegaan dat de meest gebruikelijke manier om in het Russisch “directe perceptie” weer te geven eveneens een constructie met een bijzin is, maar dan met een ander voegwoord, te weten *как*. Terugvertaald vanuit (1)b komt men dan uit bij:

- (1)c Она увидела, **как** по дороге **идет** дочь соседа

Het verschil tussen de constructie met *что* en die met *как* kan wellicht wat verduidelijkt worden door het vergelijken van de volgende voorbeelden:

- (3)a Я *видел/знал/думал/сказал*, **что** он очень устал / сильно выпил
 (3)b Я *видел*, **как** он *шатается*

Voorbeeld (3)a illustreert het gebruik van het perceptiewerkwoord *видеть* dat sterk overeenkomt met wat wij vinden bij andere werkwoorden die een of andere “geesteshandeling of -toestand” uitdrukken – het bestaan, verwerken en/of verwoorden van een mentaal beeld, in de geest van de waarnemer. Hierbij spelen normaliter de interpretatieve vaardigheden van die persoon een zekere rol. Bij (3)a kan het bijv. gemakkelijk gaan om een interpretatie omtrent de oorzaak van de rare bewegingen van het subject van de bijzin uit (3)b. Voorbeeld (3)a toont ook aan dat bij *что* niet per se de hele in de bijzin genoemde handeling in beeld hoeft te zijn. Hier is het duidelijk alleen het *resultaat* van de handeling waaraan wordt gedacht.⁴

Bij (3)b gaat het om een zeer directe karakterisering van de betreffende situatie. Een bijzin met *как* beschrijft het beeld dat “binnenkomt” bij de waarnemer als dat nog niet is “verrijkt” door diens interpretatieve activiteit (gebaseerd op zijn algemene kennis en ervaring). Omdat het hier om het directe visuele contact met de betreffende situatie gaat, kan die ook alleen maar gelijktijdig zijn met de waarne-

mingshandeling.⁵

Als we teruggaan naar de Nederlandse zin (1)b moeten we constateren dat die correspondeert met twee verschillende soorten zinnen in het Russisch, – (1)a en (1)c, beide qua structuur van een ander type dan in het Nederlands. Een structureel gezien directe correspondentie (met een infinitiefconstructie) is immers, zoals bekend, in het Russisch onmogelijk:

(1)d *Она увидела ДОЧЬ СОСЕДА ИДТИ по дороге

Een belangrijke vraag is nu wat de *status* is van de Russische participiumconstructie in gevallen als (1)a. In welke mate kan (of kon) de Russische participiumconstructie in (1)a inderdaad als een regulier middel voor het uitdrukken van “directe perceptie” worden beschouwd? Dus als een soort concurrent van de constructie met *как*? Deze vraag dringt zich op omdat het in Barentsen (1995) bestudeerde materiaal uit vertalingen Nederlands-Russisch en omgekeerd liet zien dat de laatstgenoemde constructie functioneel gezien de belangrijkste correspondentie van de Nederlandse infinitiefconstructie is. Van de participiumconstructie wordt daar gezegd dat die in het materiaal weinig voorkomt en wellicht te sterk het karakter van “boekentaal” heeft (1995: 82). Zoiets kan in het verloop van de geschiedenis van de taal natuurlijk aanzienlijk veranderen. Het is hier dus niet onbelangrijk dat voorbeeld (1)a al meer dan 200 jaar oud is (het verhaal stamt uit 1792).

In dit artikel wil ik proberen iets meer licht te werpen op het voorkomen van de Russische participiumconstructie in gevallen die kunnen worden geïnterpreteerd als “directe perceptie”. Hierbij zal de vraag naar eventuele historische verschillen een belangrijke plaats innemen, waarbij ik me moet beperken tot de laatste twee eeuwen.

Het aan het begin genoemde artikel (Barentsen 2008) is een poging om in een ruimer verband, m.b.t. een grote hoeveelheid Europese talen, te tonen dat er aanzienlijke verschillen tussen die talen bestaan als het gaat om het uitdrukken van directe perceptie. Dit gebeurt aan de hand van vertalingen van een groot deel van het Nieuwe Testament, waarbij ik ervan uit ben gegaan dat in de originele Griekse tekst de participiumconstructie min of meer de standaard is voor het uitdrukken van deze betekenis.⁶ Om de bovengenoemde vraag over het Russisch in een wat bredere context te plaatsen wil ik in de volgende paragraaf eerst een beknopt beeld

geven van de belangrijkste correspondenties van deze Griekse constructie, met extra aandacht voor de situatie in het Slavisch. Vervolgens wil ik dan nagaan, wat dat materiaal ons kan zeggen over de vraag naar de status van de Russische participiumconstructie. Daarbij zal ik gebruikmaken van twee Russische Bijbelvertalingen die door meer dan een eeuw van elkaar zijn gescheiden: de bekende Синодальный перевод (СИН), die werd voltooid in 1876, en de veel recentere vertaling van de *International Bible Society* van 2000 – Слово Жизни (СЖ).

2 Correspondenties van de Griekse participiumconstructie in vertalingen van het Nieuwe Testament

In Барентсен (2008) wordt er dus van uitgegaan dat in het nieuwtestamentisch Grieks de participiumconstructie normaliter directe perceptie uitdrukt, geopponeerd aan perceptie-deductie bij bijzinnen van het *dat*-type (in het Grieks ὅτι). Ik geef hier hetzelfde voorbeeld als in het genoemde artikel, namelijk het volgende fragment uit Johannes 6:62. Ter vergelijking volgen twee Engelse versies:

- (4)a ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον;
- (4)b What and if ye *shall see* the Son of man ascend up where he was before? (King James Version)
- (4)c What then if ye *should behold* the Son of man ascending where he was before? (American Standard Version)

In de Engelse vertalingen zien wij zowel de infinitiefconstructie als de participiumconstructie. Volgens de bovengenoemde analyse van Kirsner & Thompson drukken beide constructies in het Engels directe perceptie uit en is het verschil ertussen van aspectuele aard. De *-ing*-vorm benadrukt het proces op zich terwijl de infinitief gemakkelijk de totale handeling kan aanduiden. De verschillende vertalingen komen in dit geval neer op een vrij subtiel interpretatieverschil dat in de meeste talen, bijv. het Nederlands, normaliter onuitgedrukt blijft. Alle mij bekende Nederlandse Bijbelvertalingen hebben dan ook alleen de infinitiefconstructie. Zie de versie uit de Nieuwe Bijbelvertaling van 2004 (NBV):

- (4)d Maar als jullie nu de Mensenzoon zouden zien opstijgen naar waar hij eerst was?

Zoals gezegd blijkt nu dat in de vertalingen van dergelijke Griekse zinnen in een groot deel van de talen van Europa opmerkelijke verschillen tussen de taalgroepen en zelfs daarbinnen zijn waar te nemen m.b.t. de keuze van de correspondenties. De verschillen binnen het Slavisch zijn naar mijn mening het grootst en meest opvallend. Vanwege de verwantschapsrelaties met Russisch lijkt het me relevant hier iets van te laten zien.

De constructie met een infinitief, vergelijkbaar met (1)b en (4)b, blijkt ook binnen het Slavisch voor te komen, maar alleen in die talen waar taalcontact met Germaans (Duits) of Romaans (Italiaans) een factor kan zijn. Het gaat hier om de literaire talen Tsjechisch, Slowaaks, Hoog- en Laagsorbisch, Sloveens en Kroatisch (bij de laatste taal slechts zeer beperkt).⁷ Als voorbeeld geef ik een van de Tsjechische vertalingen:

(4)e A co kdybyste viděli Syna člověka **vystupovat** tam, kde byl dříve? (*Biblegateway*: Bible 21)

De Slavische talen die geen infinitief hebben, Bulgaars en Macedonisch, kunnen in deze gevallen een conjunctiefconstructie gebruiken (*да* + presens) die ook in andere gevallen als “vervanger” van de infinitief optreedt. Dit kenmerk delen zij met het naburige Nieuwgrieks. Ook hier zou taalcontact dus een rol kunnen spelen. Ik geef hier een Bulgaarse en een Nieuwgriekse versie:

(4)f Тогава какво ще кажете, ако *видите* ЧОВЕШКИЯ СИН **да отива** там, където е бил преди?

(4)g Αν λοιπόν βλέπατε τον Υιό του ανθρώπου **να ανεβαίνει** εκεί όπου ήταν πρώτα;

In praktisch alle Slavische talen kan ook de constructie met een *hoe*-achtig voegwoord worden gebruikt, zoals in het in 1. gegeven Russische voorbeeld (1)c. Naast (4)e komt bijv. ook de volgende alternatieve Tsjechische vertaling voor:

(4)h A co řeknete, až *uvidíte*, **jak vystupuji** tam, odkud jsem přišel? (*Biblegateway*: Slovo na cestu)

Het is interessant dat in de meeste West- en Zuidslavische talen daarnaast een variant voorkomt die een soort kruising vormt van de door (4)e en (4)h geïllustreer-

de types. Het onderwerp van de waargenomen situatie wordt hier als lijdend voorwerp bij het waarnemingswerkwoord behandeld (net als bij de infinitiefconstructie) maar het predicaat wordt aangevoegd met een conjunctie van het type *hoe*. Als voorbeeld geef ik een Servische vertaling (de “Easy-to-read version” van de internet-site *Biblegateway*):

(4)i А шта ако *будете видели* Сина човечијега **како иде** горе, онамо где је био пре?

Tegen de hierboven kort geschetste achtergrond is het interessant dat de Poolse en Russische Bijbelvertalingen zich van de andere Slavische vertalingen onderscheiden doordat in meerderheid juist de participiumconstructie wordt gebruikt.⁸

(4)j Со w takim razie powiecie, gdy *zobaczycie* Mnie, Syna Człowieczego, **wracającego** tam, skąd przyszedłem? (Słowa Życia)⁹

(4)k Что ж, если *увидите* Сына Человеческого **восходящего** туда, где был прежде? (СИН)

(4)l А что, если вы *увидите* Сына Человеческого **поднимающимся** туда, где Он был раньше? (СЖ)

Beide Russische vertalingen hebben dus een participiumconstructie. Maar de jongere vertaling (СЖ) heeft het deelwoord in de instrumentalis, in plaats van de accusatief. Hiermee komen er nog twee vragen bij: “wat is de functie van dat naamvalsverschil?” en “is het gebruik van de instrumentalis hier wellicht een nieuwere ontwikkeling in het Russisch?”. Dat komt in de paragrafen 4 en 8 aan de orde.

3 Vergelijking van Russische en Nederlandse vertalingen

Om een beter beeld te krijgen van de invloed die taalverandering en/of veranderingen in “vertaalpolitiek” in deze kwestie kunnen spelen, lijkt het me instructief om de twee genoemde Russische vertalingen te vergelijken met Nederlandse vertalingen uit verschillende perioden. Als voorbeeld van een oude versie nemen we natuurlijk de Statenvertaling (STV). Die dateert uit 1637, maar ik gebruik hier de Jongbloed-editie uit 1888, die qua tijd in de buurt ligt van СИН. Als modernste variant, het best vergelijkbaar met СЖ, dient de Nieuwe Bijbelvertaling uit 2004

(NBV). Daartussenin ligt de vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap uit 1951 (NBG). Hierbij moet opgemerkt worden dat er al zo'n veertig jaar eerder aan deze vertaling is begonnen, en wel juist met het voor ons belangrijke Nieuwe Testament.

Het uitgangsmateriaal, de vier Evangelieën en de Handelingen der apostelen, bevat 69 gevallen met 'zien' en 16 met 'horen'. De verschillen tussen beide soorten waarneming zijn een studie op zich waard, maar daar kan ik hier niet op ingaan. Voor het globale beeld neem ik deze gevallen samen. Het gaat dus om **85 bronvoorbeelden**, alle met een participiumconstructie.

De tabellen hieronder geven de percentages aan van de meest typische correspondenties. Naast de hierboven al geïllustreerde gevallen met participium (4)c, (4)j-(4)l en infinitief (4)b, (4)d, (4)e, komt hier de functioneel nauw aan het participium verwante *relatieve bijzin* voor en verder ook bijzinnen met de voegwoorden *hoe – как* en *dat – что*, een type dat ik hier “inhoudsbijzin” zal noemen.

Als voorbeeld met een relatieve bijzin kan Lk 9:49 dienen:

- (5)a Meester, we *hebben iemand gezien die* in uw naam demonen **uitdreef** (NBV)
 (5)b Наставник [...] мы *видели человека, который* Твоим Именем **изгонял** демонов (СЖ)

Vgl.:

- (5)c Meester, wij *hebben iemand* in uw naam boze geesten *zien* **uitdrijven** (NBG)
 (5)d Наставник! мы *видели человека*, именем Твоим **изгоняющего** бесов (СИН)

Een voorbeeld met een inhoudsbijzin is Lk 21:1:

- (6)a Toen hij opkeek, *zag hij hoe rijken* hun giften in de offerkist **kwamen werpen** (NBV)
 (6)b Иисус *смотрел, как богатые клали* свои дары в сокровищницу храма (СЖ)¹⁰

Vgl.:

- (6)c Toen Hij opkeek, *zag Hij de rijken* hun gaven in de offerkist **werpen** (NBG)

- (6)d Взглянув же, Он *увидел* богатых, **клавших** дары свои в сокровищницу (СИИ)¹¹

Distributie van de belangrijkste corresponderende constructies:

NEDERLANDS

	STV	NBG	NBV
Infinitief	56%	75%	56%
Participium	24%	5%	-
Relatieve bijzin	7%	1%	6%
Inhoudsbijzin	6% (alleen <i>dat</i>)	11% (alleen <i>dat</i>)	21% (<i>dat</i> 14%, <i>hoe</i> 7%)

RUSSISCH

	СИИ	СЖ
Participium	78%	34%
Relatieve bijzin	5%	4%
Inhoudsbijzin	10% (<i>что</i> 5%, <i>как</i> 5%)	27% (<i>что</i> 18%, <i>как</i> 9%)

De tabel toont dat in NBG de infinitief zeer sterk is vertegenwoordigd. De hoge dekkingsgraad van 75% geeft een soort garantie dat we de bronvoorbeelden inderdaad als behoorlijk representatief voor directe perceptie kunnen opvatten. In de Statenvertaling is het aantal infinitieven aanzienlijk minder, maar daar valt juist het relatief hoge percentage participia op. De tabel toont ook dat in NBG veel minder participia worden gebruikt. In plaats daarvan zijn er meer infinitieven en inhoudsbijzinnen gekomen. In NBV worden zelfs helemaal geen participia gebruikt, maar zijn er nog meer inhoudsbijzinnen. Hier vinden we dus nogal aanzienlijke veranderingen.¹² De cijfers in de tabel suggereren dat in grote trekken de plaats van de participia in moderner Nederlands is ingenomen door de inhoudsbijzinnen. Op mij maken de voorbeelden met een participium in het Nederlands ook inderdaad een archaïsche indruk. Ter illustratie geef ik alle varianten van een geval met zo'n constructie (Mk 14:67):

- (7)a En *ziende* Petrus **zich warmende**, zag zij hem aan, en zeide: (STV)

- (7)b En toen zij Petrus zag, **terwijl** hij zich **warmde**, keek zij hem aan en zeide tot hem: (NBG)¹³
- (7)c Toen ze Petrus bij het vuur **zag zitten**, keek ze hem aan en zei: (NBV)
- (7)d и, увидев Петра греющегося и всмотревшись в него, сказала: (СИН)
- (7)e и, увидев Петра, гревшегося у костра, всмотрелась в него и сказала: (СЖ)

Zoals gezegd zijn er ook bij de inhoudsbijzinnen interessante verschuivingen: het aandeel daarvan is in NBV flink toegenomen en daar zien we bovendien een behoorlijk aandeel van *hoe*. In Barentsen (1995: 76) heb ik wat voorbeelden gegeven om aan te tonen dat, evenals bij het Russische *как*, in Nederlandse constructies met een perceptiewerkwoord het vraagwoord *hoe* de functie van conjunctie kan krijgen, als we te maken hebben met directe perceptie. De gegevens van NBV zouden daar ook op kunnen wijzen (al kan niet ontkend worden dat er ook een grote groei is van het aantal gevallen met *dat*, die toch perceptie-deductie uitdrukken). Dat *hoe* dichter bij directe perceptie ligt dan *dat* blijkt bijv. uit het feit dat alle gevallen van *hoe* in NBV in NBG corresponderen met een infinitiefconstructie. Bij de *dat*-gevallen is dat maar de helft, de andere helft heeft ook in NBG *dat*. Het is ook wel kenmerkend dat er in het materiaal maar twee gevallen zijn waarin *alle* hier bekeken vertalingen een conjunctie als *dat* hebben. Hier volgt een van die twee voorbeelden (Mk 5:31):

- (8)a Gij *ziet*, **dat de schare** U **verdringt** (STV)
- (8)b Gij *ziet*, **dat de schare** tegen U **opdringt** (NBG)
- (8)c U *ziet* **dat de menigte** zich om u **verdringt** (NBV)
- (8)d Ты *видишь*, **что народ теснит** Тебя (СИН)
- (8)e Ты же *видишь*, **что толпа теснит** Тебя со всех сторон (СЖ)

Dat *hoe* specifiek gericht is op directe perceptie blijkt m.i. ook nog uit het feit dat er slechts één voorbeeld is waarbij *hoe* correspondeert met *что* (Jh 11:33):

- (9)a Jezus dan, als Hij haar zag wenen, en de Joden, die met haar kwamen, *ook wenen*, werd zeer bewogen in den geest (STV)
- (9)b Toen Jezus haar dan **zag wenen** en ook de Joden, die met haar medegekomen waren, *zag wenen*, werd Hij verbolgen in de geest (NBG)

- (9)c Jezus zag **hoe zij en de Joden** die bij haar waren **weeklaagden**, en dat ergerde hem (NBV)
- (9)d Иисус, когда увидел **ее плачущую и пришедших** с нею Иудеев **плачущих**, Сам восскорбел духом (СИН)
- (9)e Иисус, **видя, что плачет и она, и иудеи**, которые с ней, и Сам сильно расстроился (СЖ)

Bij dit fragment overheersen in de vertalingen dus toch sterk de constructies die verbonden zijn met directe perceptie.

Als we de Russische tabel bekijken zien we dat het aandeel van de participia in de jongere vertaling meer dan gehalveerd is, terwijl de constructie met een inhoudsbijzin juist meer dan verdubbeld is. Dat lijkt aan te geven dat de participiumconstructie minder kenmerkend is voor de moderne taal. Maar het teruglopen van het participiumgebruik in de tweede vertaling is niet zo sterk als dat wat we bij het Nederlands hebben gezien. (Maar daar hebben wij te maken met teksten die een grotere periode beslaan.) De toename van *как* die de tabel laat zien, komt ook overeen met de indruk dat dat de meest neutrale manier is om in het moderne Russisch directe perceptie expliciet uit te drukken. Maar het relatief hoge aandeel van *что* verbaast dan wel enigszins. Omdat ook in NBV het aantal *dat*-zinnen hoger is dan dat van de *hoe*-zinnen moeten we waarschijnlijk concluderen dat de Griekse participiumconstructie toch ook een zekere mate van meerduidigheid heeft: de interpretatie van directe perceptie overheerst weliswaar, maar de interpretatie van perceptie-deductie kan ook zeker niet altijd worden uitgesloten.¹⁴

4 Het deelwoord in de instrumentalis

In de meeste tot nog toe gegeven voorbeelden had de Russische constructie de kenmerken van voorbeeld (1)a: het ging om een tegenwoordig deelwoord (dus van een *Ipf* werkwoord), de naamval kwam overeen met die van het object van het perceptiewerkwoord (dus accusatief) en het deelwoord kwam na dat object. In de vertalingen komen echter ook gevallen voor die er anders uitzien. De meest interessante verandering is die van naamval: i.p.v. de accusatief kan het deelwoord ook in de instrumentalis staan, vgl. (4)k en (4)l. Het volgende voorbeeld (Mt 15:31) toont dat

er vergelijkbare gevallen zijn waarbij ook een adjectief (*gezond*) in deze positie in de instrumentalis staat:

- (10)a [...] так что народ дивился, видя немых говорящими, увечных здоровыми, хромых ходящими и слепых видящими (СИН)
 (10)b [...] zodat de schare zich verwonderde, want zij *zagen stommen spreken, kreupelen gezond, lammen lopen* en *blinden zien* (NBG)

Dit type gebruik van de instrumentalis in het Russisch kan men, denk ik, zien als de uitdrukking van een specifieke relatie tussen substantief en bepaling die Carl Ebeling in zijn *Semiotaxis* (2006: 148) “temporele limitatie” noemt.¹⁵ In het Nederlands vinden wij dat bij een nageplaatst adjectief zonder *-e*. Een van Ebelings voorbeelden is: *Anna prefereert koffie sterk*. Bij *sterke koffie*, dat in Ebelings systeem een geval van gewone limitatie is, gaat het om de oppositie met andere koffie, terwijl bij ... *koffie sterk* de koffie wordt geopponeerd met zichzelf in een andere periode, waar de genoemde eigenschap niet aanwezig is. Dit is daardoor min of meer te parafseren als “koffie als die sterk is”. Dit naar voren halen van de relevantie van het bestaan van de genoemde eigenschap van de referent op een gegeven moment, onderscheiden van denkbare andere momenten, vinden we naar mijn mening ook in voorbeeld (10) – de personen die zojuist nog als “kreupelen” golden hebben op het moment van waarneming juist de eigenschap “gezond”. Bij adjectieven ligt deze functie van de instrumentalis waarschijnlijk wat meer voor de hand dan bij deelwoorden, omdat de laatste, door hun werkwoordelijke karakter, van zichzelf al gemakkelijk de gedachte van een in de tijd beperkte toestand oproepen. Maar in paren als “stom” – “sprekend”, “lam” – “lopend” speelt naast de parallelle met “kreupel” – “gezond” ook de interne tegenstelling natuurlijk een belangrijke rol.

Het volgende voorbeeld (Mt 25:44) heeft een wat andere structuur maar ook hier speelt bij het presenteren van de genoemde eigenschappen van de referent de temporele dimensie een centrale rol. Men kan er gemakkelijk de parafraze “toen u was” bij maken. (In de vertaling (11)b wordt dat voor het grootste deel zelfs expliciet op die manier uitgedrukt, zie het woord *когда!*) Interessant is hier dat de tijdelijke toestand ook door een *substantief* in de instrumentalis kan worden aangeduid (*странником* ‘als vreemdeling / toen u een vreemdeling was’). In de in het

voorbeeld gepresenteerde reeks van toestanden wordt de laatste aangeduid door een bijwoordelijke bepaling (в темнице). Deze heeft hier zeker een vergelijkbare functie, maar in zo'n geval kan dat niet formeel worden gemarkeerd:

- (11)a Господи! когда мы *видели Тебя алчущим, или жаждущим, или странником, или нагим, или больным, или в темнице*, и не послужили Тебе? (СИН)¹⁶
- (11)b Господи, когда это мы *видели Тебя голодным*, или когда Ты хотел пить, или был странником, или нуждался в одежде, или был болен, или в тюрьме, и мы не помогли Тебе? (СЖ)
- (11)c Heer, wanneer hebben wij u **hongerig gezien of dorstig, als vreemdeling of naakt, ziek of in de gevangenis**, en hebben wij niet voor u gezorgd? (NBV)

Zoals het volgende voorbeeld (Act 3:9) toont, is lang niet in alle gevallen het idee van tegenstelling en de specifieke gebondenheid aan het gegeven moment ook in de zin zelf al op andere wijze duidelijk gemaakt:

- (12)a И все люди *видели его ходящим и восхваляющим* Бога (СЖ) [ook in СИН instrumentalis]
- (12)b Alle tempelbezoekers *zagen hem lopen* en *hoorden hem* God **loven** (NBV)

De voorafgaande context geeft echter een duidelijke motivering: het gaat om een man die verlamd was geboren en zojuist door Petrus is genezen.

Zoals de voorbeelden hierboven tonen komt de constructie met instrumentalis in beide Russische vertalingen voor. Maar het aandeel is in de jongere vertaling duidelijker sterker. In СИН gaat het om 8 gevallen van de in totaal 45 met postpositie van het deelwoord (18%) maar in СЖ – 12 van de 24 (50%)! Het zou dus kunnen dat het hier om een verschijnsel gaat dat meer kenmerkend is voor de moderne taal. Maar dat is natuurlijk niet zomaar af te leiden uit twee teksten en moet afzonderlijk onderzocht worden (zie par. 8). Dat het een tamelijk normaal verschijnsel is in het moderne Russisch blijkt uit voorbeelden op internet. Zie het volgende voorbeeld, dat qua betekenis dicht bij (3)b ligt:

- (13) Доползаю до кухни [...] и тут *вижу* его **шатающимся** в дверях кухни

Beide varianten (accusatief en instrumentalis) lijken in de moderne taal in elk geval aanvaardbaar te zijn. Vgl. de volgende internetvoorbeelden:

(14)a И тут он *увидел* меня, **стоящим** чуть поодаль

(14)b Он оглянулся вокруг, и *увидел* меня, **стоящего** поодаль

In het volgende voorbeeld komen ze zelfs naast elkaar in één zin voor:

(15) Он *увидел* меня, **стоящим** посреди комнаты и **прижимающего** к голове окровавленную руку (internet)

Door de specifieke betekenis van temporele limitatie die de instrumentalis meebrengt, kunnen gevallen met zo'n constructie als een meer expliciet uitdrukking-middel van directe perceptie worden gezien dan de gevallen met een accusatief. Bij dat laatste type kan ook gemakkelijk de adjectivische component van de deelwoordbetekenis sterker naar voren komen en lijkt een en ander meer op een constructie met een relatieve bijzin. Dat is vooral duidelijk bij werkwoorden die niet een “actuele” activiteit aanduiden maar meer een algemene karakterisering van iets of iemand geven, zoals in het volgende voorbeeld:

(16) Маргарита [...] *увидела* Николая Ивановича, **проживающего** в нижнем этаже этого самого особняка (Булгаков)

Vervanging door ... , *который проживал* kan hier uitstekend, terwijl omzetting naar een constructie met een instrumentalis naar mijn beste weten hier juist onmogelijk is.¹⁷

Tot slot van deze paragraaf moet opgemerkt worden dat de constructie met de instrumentalis vrijwel uitsluitend bij *zien* lijkt voor te komen. Tot nog toe heb ik maar één modern voorbeeld met *horen* kunnen vinden:

(17) [...] он *услышал* его **плачущим** и **взывающим** [...] (internet)

Verder zijn mij ook geen moderne voorbeelden bekend met een Ipф *verleden* deelwoord in de instrumentalis. (Het enige mij daarvan bekende voorbeeld is (39), in par. 8.) Of dit echte beperkingen zijn en, zo ja, of dat semantisch gemotiveerd kan worden is een punt voor verder onderzoek.

Voor de goede orde moet verder vermeld worden dat de complementatieve constructie met een instrumentalis ook voorkomt bij perfectieve deelwoorden, zowel actief als passief. In zo'n geval gaat het dan, voor zover ik weet, niet om het waarnemen van de handeling zelf, maar uitsluitend om de resulterende toestand. Zie de volgende voorbeelden uit mijn corpusmateriaal van de 2e helft 20e eeuw:

- (18) [...] через двадцать минут вы *видели* его уже **согнувшись** в тоске под тяжестью нелепого слуха [...] (Стругацкие)
 (19) Никогда не *видел* мальчик деда своего **таким перепуганным** (Айтматов)

Dergelijke gevallen reken ik niet tot directe perceptie, omdat daar juist de handeling zelf vooropstaat. De voorbeelden (21)a en (25)a in de volgende paragraaf tonen dat directe perceptie in principe ook voorkomt bij perfectieve deelwoorden, maar kennelijk alleen bij het actieve deelwoord en juist niet met een instrumentalis!

5 Verleden deelwoorden

Naast de variatie in naamval komt in de Russische vertalingen ook variatie in de tijdsvorm voor. Hierboven zijn al twee voorbeelden van directe perceptie aangevoerd met een *verleden* deelwoord, i.p.v. het meer gebruikelijke *tegenwoordig* deelwoord, zie (6)d en (7)e (naast (7)d met het tegenwoordig deelwoord van het zelfde werkwoord). Dit voorkomen van het verleden deelwoord kan enige verbazing wekken, omdat vaak wordt gedacht dat de Russische deelwoorden in principe relatieve tijd aangeven. Bij de relatie van gelijktijdigheid, die bij directe perceptie dwingend is, zou een verleden deelwoord dan natuurlijk niet passen. In werkelijkheid is de situatie ingewikkelder. Men blijkt zich bij de keuze van het verleden deelwoord ook te kunnen richten op een ander oriëntatiepunt dan de tijd van het “hoofdpredicaat” waar het mee gerelateerd wordt. Hierdoor ontstaat de mogelijkheid van concurrentie van beide vormen (als het hoofdpredicaat in de verleden tijd staat). In Русакова & Сай (2009) en Русакова (2013: 427-469) is over de verschillende factoren die daarbij spelen veel nieuwe informatie te vinden. Voor de ons hier interesserende gevallen met perceptiewerkwoorden kan er gewezen worden op het feit dat ook bij de daarmee verbonden inhoudsbijzinnen een vergelijkbare concurrentie bestaat tussen tegenwoordige en verleden tijd (van de finiete vor-

men). Vooral bij de conjunctie *как* komt na een hoofdzin in de verleden tijd ook in de bijzin vaak het werkwoord in de verleden tijd (zoals bijv. in (6)a). Dan telt niet de relatie van gelijktijdigheid met de hoofdhandeling (relatieve tijd) maar de relatie van voortijdigheid t.o.v. het spreekmoment (absolute tijd). Bij *что* (= perceptie-deductie) komt dat aanzienlijk minder voor (en bij andere hoofdwerkwoorden is dat zelfs tamelijk uitzonderlijk).¹⁸

Aan de reeds gegeven voorbeelden met een verleden deelwoord voeg ik het volgende toe om te tonen dat deze vorm ook in de vroegere vertaling (СИН) voorkomt en ook bij *horen* kan (Act 16:14):

- (20)a Все мы упали на землю, и я *услышал* ГОЛОС, **говоривший** мне на еврейском языке: (СИН)
 (20)b Мы все упали на землю, и я *услышал* ГОЛОС, **который говорил** мне по-еврейски: (СЖ)
 (20)c We vielen allen op de grond en ik *hoorde* een stem in het Hebreeuws tegen me **zeggen**: (NBV)

Het is zeer interessant dat in de participiumconstructie bij perceptiewerkwoorden zelfs een *perfectief* verleden deelwoord kan voorkomen. Deze vorm wordt in vrijwel alle andere gevallen uitsluitend als aanduiding van relatieve tijd geïnterpreteerd en geeft dan een vóór de hoofdhandeling liggend gebeuren aan. Maar bij de perceptiewerkwoorden kan het juist heel goed gaan om een handeling die geheel *binnen de waarneming* valt, zoals het volgende voorbeeld (Lk 21:2) (dat in de tekst meteen volgt op voorbeeld (6)!) illustreert:¹⁹

- (21)a [...] *увидел* также и бедную вдову, **положившую** туда две лепты (СИН)
 (21)b Он *увидел* также и бедную вдову, **которая бросила** две мелкие медные монеты (СЖ)
 (21)c Hij *zag* ook een behoeftige weduwe twee koperstukjes daarin **werpen** (NBG)
 (21)d Hij *zag* ook **dat een arme weduwe** er twee muntjes in **gooide** (NBV)

Ook in modernere teksten komen vormen van het verleden deelwoord voor. De volgende op het internet gevonden voorbeelden illustreren de concurrentie met het tegenwoordig deelwoord. Bij die laatste vorm is ook een variant met de instru-

mentalis gevonden:

- (22)a Кристи [...] *увидела отца, входившего* в ресторан
(22)b Светка первая *увидела отца, входящего* в калитку, и [...] бросилась ему навстречу
(22)c Она почувствовала это сразу, как только *увидела отца входящим* в дом

De volgende varianten komen uit moderne romans:

- (23)a Через некоторое время Соловьев снова *услышал шум, доносящийся* из кабинета (Маринина)
(23)b Поздно ночью, уже лежа в постели, он *услышал шум, доносившийся* снизу (Абдуллаев).

Zoals het volgende voorbeeld toont kunnen beide varianten zelfs binnen één zin voorkomen:

- (24)a Потом она *видела белых медведей, игравших на гармониках и пляшущих камаринского* на эстраде (Булгаков)
(24)b Verder *zag* zij op een podium *ijsberen harmonica spelen* en *hurkdansen* (Vert. Marko Fondse en Aai Prins)

Tot slot geef ik nog een redelijk modern voorbeeld met een *perfectief* verleden deelwoord. Omdat het om het waarnemen van een geluid gaat, kan er hier geen enkele twijfel bestaan aan de interpretatie van gelijktijdigheid (vergelijkbaar met voorbeeld (21)a):

- (25)a [Администратор] вдруг *услышал* за собой *голос, мурлыкнувший*: [...] (Булгаков)
(25)b [...] toen hij opeens achter zich *een stem hoorde die spinnend zei* [...] (Zelfde vert.)

De in de voorbeelden hierboven geïllustreerde aspecto-temporele variatie is, zoals gezegd, ook zeer kenmerkend voor inhoudsbijzinnen na perceptiewerkwoorden, vooral bij de conjunctie *как*. Deze parallelle is een bijkomende aanwijzing dat de participiumconstructie als een soort alternatief kan dienen voor de laatstgenoem-

de constructie die, zoals ik heb gesteld, in het Russisch als het meest passende uitdrukkingmiddel voor directe perceptie moet worden beschouwd. In de hier bekeken gevallen staat de werkwoordelijke component van het deelwoord centraal.

Toch moeten we ook hier niet vergeten dat het participium daarnaast ook een ander type gebruik toestaat, dat juist sterker verbonden is met de adjectivische kant van deze typisch hybride categorie (vgl. voorbeeld (16) in de vorige paragraaf). In de volgende twee voorbeelden van resp. het imperfectieve en perfectieve verleden deelwoord gaat het duidelijk alleen om een bijkomende karakterisering van het waargenomen object, door het noemen van een daarop betrokken verleden handeling. Zulke voorbeelden kunnen dus zeker niet als uitdrukking van directe perceptie worden gezien en hebben een grote gelijkenis met zinnen met een *который*-bijzin. Zij zijn in het Nederlands dan ook praktisch alleen met zo'n constructie te vertalen (... *die ooit verdwenen waren*; ..., *die op zijn stoel was ingeslapen*):

- (26) [Зубной врач] встал и *увидел* в графине с водой все золотые зубы, когда либо **пропадавшие** из его кабинета (Упсальский корпус)
- (27) Сбежав вниз, Римский *увидел* дежурного, **заснувшего** на стуле у кассы в вестибюле (Булгаков)

6 Deelwoord in prepositie

Bij de tot nog toe gegeven voorbeelden staat het deelwoord in postpositie t.o.v. het object van het perceptiewerkwoord (dat het onderwerp van de deelwoordhandeling aangeeft). In zulke gevallen lijkt de constructie maximaal op de infinitiefconstructie, waarbij de constituenten dezelfde volgorde hebben. De aandacht ligt dan gewoonlijk relatief sterk op de predicatieve component van het deelwoord, en dat maakt het gemakkelijker om dit als een “secundair predicat” te zien, hetgeen kenmerkend is voor directe perceptie. In de praktijk komen er echter eveneens gevallen voor met een voorgeplaatst deelwoord, die goed blijken te kunnen corresponderen met een expliciete constructie van directe perceptie in een andere taal. In het volgende voorbeeld (Jh 1:47/48), waar het Griekse origineel een nageplaatst deelwoord heeft en de drie Nederlandse vertalingen een infinitiefconstructie, hebben beide Russische vertalingen een deelwoord in prepositie:

- (28)a Иисус, увидев **идущего** к Нему Нафанаила, говорит о нем: (СИН)
 (28)b Когда Иисус *увидел* **идущего** к Нему Нафанаила, Он сказал: (СЖ)
 (28)c Jezus *zag* Natanaël tot Zich **komen** en zeide van hem: (NBG en STV)
 (28)d Jezus *zag* Natanaël **aankomen** en zei: (NBV)

Deze positie is in principe het meest kenmerkend voor een adjectief en daardoor wordt de adjectivische component van de principieel hybride deelwoordbetekenis waarschijnlijk meestal relatief sterker. Maar het semantische verschil is kennelijk zo klein, dat deze variant van de deelwoordconstructie toch met enige regelmaat voorkomt als tegenhanger van een reguliere constructie van directe perceptie zoals de infinitief in (28)c en d.

Dit type correspondentie vinden wij ook bij vertalingen *uit* het Russisch. Vgl. het volgende voorbeeld met de vertalingen in het Engels, Nederlands en Duits:

- (29)a Она *увидела* **лежащего** мастера, содрогнулась и прошептала [...] (Булгаков)
 (29)b She *saw* **the master lying** on the floor, shuddered and whispered: (Vert. Glenny)²⁰
 (29)c Toen ze *de meester zag* **liggen**, huiverde ze en fluisterde: (Vert. Fondse en Prins)
 (29)d Sie *sah* **den Meister liegen**, zuckte zusammen und flüsterte: (Vert. Reschke)

Tot slot nog weer een vertaling uit een moderne tekst *naar* het Russisch:

- (30)a “No room! No room!” they cried out when they *saw* Alice coming (Carroll)
 (30)b “Geen plaats! Geen plaats!” riepen ze toen ze Alice zagen **aankomen** (Vert. de Jong)
 (30)c “Мест нет! Мест нет!” – закричали они, *увидев* **приближающуюся** Алису (Vert. Нестеренко)

Zoals bekend bestaan er van Carrolls *Alice in Wonderland* meerdere Russische vertalingen. De variatie bij dit voorbeeld is illustratief voor de verschillende manieren die in het Russisch gebruikt worden om dit soort gevallen van directe perceptie in westerse teksten te vertalen. Vgl. (30)c met de volgende varianten:

- (30)d *Завидев* Алису, они закричали: – Занято! Занято! Мест нет! (Vert. Демурова)

(30)e – Нет места, нет места, – закричали они, когда Аня приблизилась
(Vert. Сирин (= Набоков))

In gevallen als de gegeven brontekst (30)a, waar geen (of weinig) bepalingen worden gebruikt bij de afhankelijke werkwoordsvorm in de brontaal en waarbij het specificeren van de handeling in kwestie niet erg belangrijk is voor het begrijpen van de situatie, wordt in de Russische vertaling tamelijk vaak een of andere vorm van *reductie* toegepast.²¹ Zie hierover Barentsen (1995: 83-84). In het hier bekeken geval gebeurt dat door dat werkwoord weg te laten, zoals in (30)d, of door het benoemen van de waarnemingshandeling weg te laten, zoals in (30)e. In het laatste geval wordt de waargenomen handeling gewoonlijk met een finiete vorm weergegeven.

Deze en enkele andere in dat artikel genoemde vertaaltypen verklaren waarom de constructies van directe perceptie relatief weinig met de semantisch het best corresponderende Russische constructies (de “inhoudsbijzin met *как*” en, in mindere mate, de participiumconstructie) worden vertaald. Bij vergelijking van vertalingen, zoals in het genoemde artikel, blijkt dat soms wel de helft van de gevallen, of meer, op een andere manier, bijv. zoals in (30)d en (30)e, wordt vertaald.

7 De participiumconstructie in vertalingen van moderne westerse teksten. Enkele kwantitatieve gegevens

Nu we hopelijk een beter beeld hebben van de diverse varianten van de participiumconstructie, wordt het tijd om aandacht te besteden aan de vraag over eventuele historische veranderingen in gebruik daarvan. Door de steeds groeiende hoeveelheid corpusmateriaal die beschikbaar komt, wordt zo'n taak in principe steeds beter uitvoerbaar. Maar het bijeenbrengen van de juiste voorbeelden blijft een arbeidsintensieve en tijdrovende taak omdat de voorbeelden niet alleen op puur formele gronden kunnen worden geselecteerd. De constructie op zich is immers tot op zekere hoogte meerduidig en er kunnen dus ook gevallen voorkomen die weinig of niets met directe perceptie te maken hebben.

Daarom heb ik me in eerste instantie weer gericht op vertalingen vanuit een taal die de betrokken betekenis normaliter expliciet aanduidt. Maar in tegenstelling tot de hierboven gebruikte Bijbelvertalingen gaat het nu in merendeel om moderne-

re teksten, en ook zonder de specifieke sacrale status van de Bijbel. Het betreft een deel van het door mij opgezette *Amsterdam Slavic Parallel Aligned Corpus*. Uit dat materiaal heb ik een aantal Engelse bronteksten geselecteerd met hun Russische vertaling(en). Uitgaan van het Engels heeft het voordeel dat de constructies voor het uitdrukken van directe perceptie redelijk duidelijk herkenbaar zijn.²²

Het gaat om de volgende groep van zes origineel Engelse teksten die in diverse talen zijn vertaald:²³

Brown, Dan: *The Da Vinci Code* (2003); Carroll, Lewis: *Alice in Wonderland* (1865); Kipling, Rudyard: *Mowgli stories from the First Jungle Book* (1894); Milne, Alan Alexander: *Winnie-The-Pooh* (1926); Tolkien, J.R.R.: *The Hobbit or There and Back Again* (1937); Rowling, J.K.: *Harry Potter and the Philosopher's Stone* (1997)

De omvang van zulk materiaal druk ik uit in de eenheid KW – duizend woordvormen (*tokens*) geteld in de Russische versies. De hier gebruikte teksten bevatten meer dan 350 KW.²⁴ Dit is al aanzienlijk meer dan het hierboven gebruikte materiaal van de Bijbelvertalingen. Dat omvat slechts ongeveer 82 KW, dus niet meer dan een kwart van het nieuwe materiaal.

De diverse Russische correspondenties van de Engelse bronvoorbeelden zijn verzameld, in groepen ingedeeld en geteld. Ik beperk me hier tot de twee meest belangrijke groepen en concentreer mij op de vraag in hoeverre de verhoudingen in het voorkomen van de participiumconstructie en haar belangrijkste concurrent – de bijzinnen met *как* – zich onderscheiden van datgene wat we eerder gevonden hebben bij de Bijbelvertalingen. Hierbij heb ik alleen de actieve imperfectieve deelwoorden geteld. De tegenwoordige en verleden deelwoorden zijn daarbij samen genomen. Ook deelwoorden in prepositie zijn meegeteld.

De tabel geeft het aandeel van elk van de twee constructies aan, zowel in absolute, als in relatieve zin (percentages):

		Participium	Conjunctie <i>как</i>	Totalen
СИИ	(82KW)	64 (94%)	4 (6%)	68
СЖ	(82KW)	27 (77%)	8 (23%)	35
Nieuw mat.	(350KW)	21 (19%)	88 (81%)	109

Deze tabel geeft enkele belangrijke aanvullingen op de eerder verstrekte gegevens. Die wijzen mogelijk op taalverandering. Het meest opvallend is natuurlijk de grote sprong voorwaarts die de conjunctie *как* heeft gemaakt. Van het bescheiden tot zeer bescheiden aandeel dat we vinden in de Bijbelvertalingen is die constructie in het nieuwe materiaal overtuigend gepromoveerd tot belangrijkste uitdrukkingsmiddel van directe perceptie. Het participium blijkt de dalende lijn, die zich al aftekende bij vergelijking van СИИ en СЖ, vrij sterk voort te zetten. Dit cijfermateriaal is dus een redelijke bevestiging van de hierboven uitgesproken indruk dat het participium het in de moderne taal duidelijk aflegt tegenover de constructie met *как*.

Men kan op basis van deze cijfers echter zeker niet stellen dat de participiumconstructie in de moderne taal bij het uitdrukken van directe perceptie slechts een marginaal verschijnsel zou zijn. Een score van bijna 20% is zeker niet slecht. De vraag is alleen of die hier niet beïnvloed zou kunnen zijn door een zekere mate van interferentie. De meest gebruikte vorm in het Engelse bronmateriaal is namelijk ook juist het participium. Totaal komen in het bronmateriaal 274 expliciete gevallen van directe perceptie voor en in 171 daarvan (62%) vinden wij een participium; de rest is dus infinitief. De prominente plaats die deze Engelse vorm bij het uitdrukken van directe perceptie speelt, zou een vertaler tot op zekere hoogte kunnen verleiden om ook in zijn vertaling sneller naar het Russische participium te grijpen dan hij zou doen als hij uitsluitend met Russisch bezig is. Om daar enig zicht op te krijgen zouden we moeten weten hoe de verhoudingen in origineel Russische teksten liggen. Daarover wordt wat materiaal gegeven in paragraaf 8.

Nu we weten hoe groot het aantal gevallen in de brontekst is, kunnen we verder nog constateren dat het participium en de constructie met *как* samen toch nog niet de helft van het aantal gevallen in de brontekst dekt. Dit bevestigt datgene wat aan het eind van de vorige paragraaf werd gesteld. In het Russisch blijkt veel minder behoefte te bestaan om de betekenis van directe perceptie expliciet uit te drukken en er wordt vaak gebruikgemaakt van verschillende vormen van reductie.

Ik wil de huidige paragraaf graag besluiten met een aantal voorbeelden uit brontekst en vertalingen die m.i. tonen dat het participium nog steeds een niet onbelangrijke rol speelt bij het uitdrukken van de directe perceptie. De voorbeelden omvatten diverse typen die wij in de vorige paragrafen al zijn tegengekomen.

Participium in prepositie:

- (31)a [...] so that do what they could the dwarves *heard* the cries and howls **getting closer and closer** (Tolkien)
- (31)b zodat zij ondanks hun uiterste inspanning, de kreten en het gejuich **al dichter en dichterbij** *hoorden komen* (Vert. Schuchart)
- (31)c Так что гномы, как ни старались уйти от преследования, вскоре *услышали* приближающиеся крики и завывания (Vert. Рахманова)

Instrumentalis en enkele alternatieve vertalingen:

- (32)a “You can't be Roo,” he said, “because I've just *seen* Roo **playing** in Rabbit's house.” (Milne)
- (32)b “Nee,” zei hij, “Roe ben je zeker niet, want ik *heb* Roe pas *zien* **spelen** in Konijns holletje (Vert. Van Nichtum)
- (32)c “Ты не можешь быть Ру”, сказал он, “потому что я только что *видел* Ру, **играющим** в доме у Кролика” (Vert. Руднев)
- (32)e – Конечно, ты не Ру, – сказал он, – потому что я только что *видел* Ру в гостях у Кролика. **Они там играют** (Vert. Заходер) (Waargenomen handeling wordt in een afzonderlijke zin beschreven.)
- (32)d – Ты не можешь быть Ру, потому что я только *видел*, **как** Ру **играет** в домике Кролика (Vert. Вебер)

Instrumentalisconstructie bij een werkwoord met een iets andere betekenis – ‘aan-treffen’:

- (33)a I once *saw* him **sitting** all alone on the top of the Carrock at night (Tolkien)
- (33)b Ik *heb* hem eens helemaal alleen 's nachts op de top van de Karrots *zien* **zitten** (Vert. Schuchart)
- (33)c Однажды я *застал* его **сидящим** в одиночестве на вершине Каррока ночью (Vert. Рахманова)

Instrumentalis bij ‘ziet zichzelf als’:

- (34)a Ronald Weasley [...] *sees* himself **standing** alone, the best of all of them (Rowling)

- (34)b Ronald Wemel [...] *ziet zichzelf eenzaam aan de top staan*, de beste van allemaal (Vert. Buddingh)
- (34)c Рональд Уэсли [...] *увидел себя стоящим* в совершенном одиночестве, к тому же лучшим из лучших. (Vert. Спивак)

Imperfectief verleden actief deelwoord:

- (35)a [...] younger people in the town [...] laughed at the greybeards and gammers who said that they *had seen him flying* in the sky in their young days (Tolkien)
- (35)b [...] sommigen van de jongere bewoners van de stad [...] lachten de grijsbaarden en gabbers uit die beweerden dat ze *hem* in hun jeugd *hadden zien vliegen* (Vert. Schuchart)
- (35)c Некоторые из молодых [...] подсмеивались над дедками и бабками, которые утверждали, будто *видали* в молодости *дракона, летавшего* над городом (Vert. Рахманова)

Perfectief verleden actief deelwoord. Handeling valt in zijn geheel binnen de waarneming:

- (36)a Up in the air, Snape turned on his broomstick just in time *to see something scarlet shoot past* him, missing him by inches (Rowling)
- (36)b Hoog in de lucht keerde Sneep net op tijd zijn bezemsteel om *iets roods langs te zien schieten*, dat hem op een haar na miste (Vert. Buddingh)
- (36)c А там, в небе над полем, Снейп как раз разворачивал свою метлу, в последний момент *заметив что-то золотое, просвистевшее* мимо его головы (Vert. Оранский)

8 Vergelijking van corpusmateriaal uit de 2e helft 20e eeuw en de 1e helft 19e eeuw

Voor het traceren van echte taalveranderingen moet natuurlijk liefst zo veel mogelijk met origineel taalmateriaal gewerkt worden, zodat interferentie kan worden vermeden. Ik besloot daarom het materiaal te gebruiken dat ik voor het onderzoek in Барентсен (2003) heb verzameld. Bij dat onderzoek ging het om veranderingen in het gebruik van adhortatieve constructies met de 1e persoon meervoud – “laten we ...”.

Daartoe heb ik vier vergelijkbare subcorpora samengesteld uit vier gelijke periodes – 1e helft 19e eeuw, 2e helft 19e eeuw, eerste helft 20e eeuw en 2e helft 20e eeuw. Elk subcorpus omvat ca. 1.500 KW, en is daarmee meer dan viermaal groter dan het “Nieuwe materiaal” uit de vorige paragraaf.²⁵

Om na te gaan of, en zo ja, in hoeverre, de verhoudingen in gebruik van de in de vorige paragraaf genoemde twee constructies in de laatste twee eeuwen zijn veranderd, heb ik de uiterste twee subcorpora gebruikt – 19-1 en 20-2. Helaas was er te weinig tijd beschikbaar om ook de twee tussenliggende tijdsvakken te bestuderen. Dat blijft een desideratum voor verder onderzoek.

Het probleem met monolinguaal Russisch materiaal is natuurlijk dat het veel minder duidelijk is of een gegeven gebruiksgeval van een perceptiewerkwoord als een geval van directe perceptie kan worden geïnterpreteerd. Omdat de tijd ontbrak om voor alle gevallen zo zorgvuldig mogelijk de status te kunnen beoordelen, is besloten het bij een meer globaal onderzoek te laten. Ik heb simpelweg alle gevallen met een deelwoord dat is betrokken op het object van de perceptiewerkwoorden (*γ*)*видеть* en (*γ*)*слышать* meegeteld. Omdat het primair om de verhoudingen tussen de twee periodes gaat, lijkt het me niet zo'n probleem dat er ook meerdere gevallen van min of meer gewoon attributief gebruik van het deelwoord, vergelijkbaar met een relatieve bijzin, tussen zullen zitten.

Ook hier zijn alleen de gevallen met een imperfectief actief verleden of tegenwoordig deelwoord geteld. Maar dat alleen in zinnen waarin het hoofdwerkwoord in de verleden tijd staat of een gerundiumvorm is in een verleden context. De volgende tabel geeft de resultaten van de tellingen:

		Participium	Conjunctie <i>как</i>	Totalen
19-1	(1.500K)	158 (63%)	91 (37%)	249
20-2	(1.500K)	49 (30%)	113 (70%)	162

Ondanks het wat problematische karakter van het materiaal zijn de verhoudingen redelijk in overeenstemming met wat wij op grond van het materiaal uit vertalingen hebben gevonden: de grote lijn is ook hier de overheersing van *как* in 20-2, terwijl in 19-1 juist het participium het meest frequent is. Interessant en onverwacht is echter

het grote aantal gevallen met *как* in 19-1! Dat is sterk verschillend van wat wij in de vorige tabel bij СИИ aantreffen. De totale aantallen van *как* blijken elkaar in deze nieuwe tabel niet zo sterk te ontlopen. Het grote verschil zit in het aanzienlijk teruglopen van het gebruik van het participium in de loop van deze twee eeuwen. Als de gelegenheid zich voordoet om ook de corpora 19-2 en 20-1 op deze manier te onderzoeken, wordt het wellicht duidelijk of we hier inderdaad met een min of meer geleidelijke verschuiving te maken hebben. Voorlopig moet ik het laten bij de veronderstelling dat de verandering waarschijnlijk zit in een algemene tendens tot verminderen van het gebruik van het imperfectieve participium en dat het gebruik van de conjunctie *как* bij constructies met perceptiewerkwoorden aan het begin van de negentiende eeuw kennelijk niet essentieel verschilde van dat in het huidige Russisch. Het geringe gebruik ervan in СИИ moet dan waarschijnlijk verklaard worden uit de behoefte van de vertalers om zoveel mogelijk een participiumconstructie te gebruiken, om de tekst dicht bij de Kerkslavische versie te houden.

Het materiaal leende zich ook om twee andere hierboven gestelde vragen na te gaan, en wel of er veranderingen zijn te constateren met betrekking tot de verhouding tussen het tegenwoordig en verleden deelwoord, en met betrekking tot het gebruik van de instrumentalis. De betreffende gegevens zijn hieronder aangegeven:

Aandeel van de verleden deelwoorden in het geheel van de Ipf deelwoorden:

19-1	32 van de 158	= 20%
20-2	13 van de 49	= 27%

Aandeel van de instrumentalis in het totaal van de postpositieve Ipf deelwoorden:

19-1	5 van de 89	= 6%
20-2	3 van de 18	= 17%

Men kan dus waarschijnlijk zeggen dat de concurrentie tussen het tegenwoordig en verleden deelwoord geen recent verschijnsel is, maar dat het specifieke gebruik van de instrumentalis toch wel lijkt te zijn toegenomen. Maar vooral m.b.t. de laatste vraag moet er waarschijnlijk meer materiaal worden verzameld om een gefundeerd antwoord te kunnen geven.

Als afsluiting van deze paragraaf geef ik de in 19-1 gevonden voorbeelden met be-

paalde trekken waarvan in het eerder bekeken materiaal niet duidelijk was of die mogelijk waren – de instrumentalis bij het werkwoord (у)слышать en bij een imperfectief *verleden* deelwoord:

- (37) Вышемирский [...] говорил, что сам очень испугался, слыша **полк удаляющимся**, и потому, кликнув меня два раза, оставил на волю божию участь мою (Дурова)
- (38) Ах ты ж, собачонка! Признаюсь, я очень удивился, услышав **ее говорящею** по-человечески (Гоголь)
- (39) Двести челнов спущены были в Днепр, и Малая Азия **видела их**, с бритыми головами и длинными чубами, **предававшими** мечу и огню цветущие берега ее (Гоголь)

9 Besluit

Hiermee beëindig ik dit verslag van een onderzoekstocht naar de status van het Russische deelwoord in gevallen van directe perceptie. Ik hoop dat een en ander enig licht heeft geworpen op deze kwestie en dat het voorbeeldmateriaal ook een indruk geeft van de verschillende vertaalstrategieën die hier blijken te worden gehanteerd.

Universiteit van Amsterdam

Noten

1 Bij het voorbereiden van dat artikel heb ik me kunnen overtuigen van de uitstekende redactionele kwaliteiten van collega Eric de Haard. Door zijn nauwgezette bestudering van de tekst heeft hij mij kunnen behoeden voor enkele vervelende ongerechtigheden.

2 In De Geest (1970: 33) wordt ook een voorbeeld met *ruiken* gegeven: *Ik ruik de aardappelen aanbakken*. Op mij komt dat erg gekunsteld over. Deels komt dat waarschijnlijk door het bepaalde onderwerp en het werkwoord *aanbakken*. Een zin als *Ik rook iets/wat branden* klinkt al veel acceptabeler. (Mijn dank aan collega Wim Honselaar voor deze nuancering.) Maar talen verschillen waarschijnlijk in de mogelijkheden op dit punt. Zo heeft het Engels wellicht wat ruimere mogelijkheden. Bij Kirsner & Thompson (zie hieronder) komen ook voorbeelden met *smell*, *taste* en *watch* voor.

3 Op de typische meerduidigheid van de betreffende perceptiewerkwoorden wijst ook de typoloog Noonan (2007: 129 en 142). Hij deelt ze in bij verschillende klassen van predicaten: “Immediate perception predicates” en “Predicates of knowledge and acquisition of knowledge”, met als Engelse voorbeelden resp. *I saw Floyd leave* en *I saw that Floyd left*.

4 Dit hangt voornamelijk af van de aard van het werkwoord. Een zin als *Я видел, что он вошел* is in dit opzicht meerduidig. Hij kan vertaald worden als *Ik zag dat hij binnenkwam*, maar ook als *Ik zag dat hij binnen was (gekomen)*.

HET RUSSISCHE DEELWOORD EN “DIRECTE PERCEPTIE”

- 5 Als we in (3)b het voegwoord *как* door *что* vervangen (waarbij we dus overgaan naar perceptie-deductie) hoeft er niet per se zo'n direct visueel contact met de betrokken situatie te bestaan. Men kan bijv. denken aan een experimentele situatie waarbij de “ik” de wankelende persoon zelf helemaal niet kan zien maar slechts op basis van de gegevens van meetinstrumenten o.i.d. tot de betreffende interpretatie komt.
- 6 Het is interessant dat ook Noonan juist deze Griekse constructie gebruikt als voorbeeld van de uitdrukking van directe perceptie (2007: 73).
- 7 In het uit het Kroatisch ontwikkelde Molise-Slavisch, dat aan de Adriatische kust van Italië wordt gesproken, is de infinitiefconstructie volstrekt normaal. Dat blijkt uit de Molise-Slavische vertaling van *Le Petit Prince* van Antoine de Saint-Exupéry, die vervaardigd is door de Duitse slavist Walter Breu (in samenwerking met de *native-speaker* Nicola Gliosca) (Edition Tintenfaß 2009).
- 8 Deze vertalingen staan daarmee het dichtst bij de vertaling naar het Oudkerkslavisch, dat op dit punt vrijwel geheel het Griekse origineel volgt. (Bij het Pools zou men wellicht ook nog aan invloed van de in de katholieke kerk gebruikte Latijnse vertaling (de Vulgaat) kunnen denken. Ook die heeft normaliter een participium.) Het is verder wellicht relevant erop te wijzen dat ook de aangrenzende Baltische talen voornamelijk participia gebruiken.
- 9 De *Biblia tysiaclecia* gebruikt echter de “hybride” constructie: *A gdy ujrzycie Syna Czlowieczego, jak będzie wstepował* tam, gdzie był przedtem? (vgl. (4)h).
- 10 In tegenstelling tot de werkwoorden van “passieve perceptie”, zoals *видеть*, ontbreekt bij het “actieve” werkwoord *смотреть* ‘kijken’, dat in deze vertaling wordt gebruikt, de oppositie tussen *что* en *как*. Alleen de laatste conjunctie is hier mogelijk.
- 11 Hier zien we een voorbeeld met een *verleden* deelwoord. Vgl. ook (7)d en (7)e hieronder. De “concurrentie” tussen tegenwoordig en verleden deelwoord in het Russisch zal verderop worden besproken, zie par. 5.
- 12 Het probleem hierbij is natuurlijk dat het niet gemakkelijk is te bepalen of het om verandering in de *taal* gaat of om verandering in *vertaalpolitiek* (of beide).
- 13 Dit voorbeeld illustreert een van de meer sporadische andersoortige vertaalvarianten (een bijzin van tijd). Daar kunnen we hier niet op ingaan.
- 14 Dat de participiumconstructie op zich beide mogelijkheden heeft, wordt gesteld door McKay (1994: 105). Alleen bij *boren* kan directe perceptie expliciet worden uitgedrukt (door de keuze van de genitief).
- 15 Collega Wim Honselaar maakte mij erop attent dat er in Ebeling (1978: 313) expliciet wordt gewezen op het gebruik van de Russische instrumentalis als markering van “temporele limitatie”.
- 16 Het gaat bij *алчущий* en *жаждущий* formeel wel om deelwoorden, maar dit is duidelijk archaisch taalgebruik (maar ook qua structuur gelijk aan het Griekse origineel). Daarom vinden wij in (11)b het in de moderne taal normale adjectief *голодный* en wordt ook het *dorstig zijn* door een omschrijving uitgedrukt.
- 17 Door de mogelijke meerduidigheid van de gevallen met accusatief beperkt Krapivina (Крапивина 2009: 36) zich bij het onderzoeken van de functie van het deelwoord in “complementatieve” constructies (zoals bij perceptiewerkwoorden) tot de gevallen met instrumentalis. Dat heeft zeker bepaalde voordelen, maar gezien het geringe verschil dat er in de praktijk soms tussen de twee varianten lijkt te bestaan volg ik haar hierin niet, omdat ik graag een zo breed mogelijk beeld van de mogelijkheden wil krijgen. (De term “complementative” is ontleend aan de studie Van der Auwera & Malchukov (2005).)
- 18 Meer hierover is te vinden in Barentsen (1996) en Барентсен (2001).
- 19 Ook dit komt voor bij de inhoudsbijzinnen, vooral bij *как*. In Барентсен (2001) worden daar meerdere voorbeelden van gegeven.
- 20 Het is interessant dat een andere Engelse vertaling wel voorplaatsing heeft maar ook een ander

type deelwoord (verleden passief) gebruikt: *She saw the outstretched master, shuddered, and whispered*: (Vert. Pevear and Volokhonsky).

21 Dit doet recht aan een belangrijk structureel kenmerk, dat vooral bij de constructie met de (korte) infinitief (dus zonder het partikel *te*) sterk naar voren komt. Ook deze constructie kan men in zekere zin als gereduceerd beschouwen – de vorm is formeel zwak gemarkeerd, want er ontbreken vormelijke elementen die categorieën als “tijd” en “person” uitdrukken. Zie Barentsen (1995: 69 en 80) over de *beknotheid* van de Nederlandse constructie.

22 De infinitiefconstructie is geheel eenduidig op dit punt. Iets moeilijker zit het bij de participiumconstructie, die, evenals de Russische, in principe meerduidig is en ook een aan de relatieve bijzin verwante betekenis kan uitdrukken. Hier kunnen parallele vertalingen naar het Nederlands, Duits of Frans, waar alleen de infinitief wordt gebruikt, een hulpmiddel zijn bij de selectie.

23 Soms, als bij *Alice in Wonderland*, in meerdere versies. Dat kan een interessant beeld verschaffen over alternatieve vertaal mogelijkheden en vertaalstrategieën.

24 Uitgaande van een hoeveelheid van ca. 290 woordvormen per standaardpagina komt dit overeen met ca. 1200 bladzijden in druk.

25 Zie voor een lijst van de teksten in de subcorpora het eind van Barentsen (2003).

Literatuur

- Barentsen, A. 2001. ‘О таксисных отношениях в сложноподчиненных предложениях с глаголами восприятия’. In: A. Barentsen, Y. Popyunin (eds.), *Functional Grammar: Aspect and Aspectuality. Tense and Temporality. Essays in Honour of Alexander Bondarko*. München, 1-22.
- Barentsen, A. 2003. ‘О некоторых изменениях в употреблении выражений призыва к совместному действию в русских текстах последних двух столетий’. In: W. Honselaar e.a. (eds.), *Time flies. Festschrift for William Veder (= Pegasus Oost-Europese Studies 2)*. Amsterdam, 13-40.
- Barentsen, A. 2008. ‘О конструкциях при глаголах восприятия в различных европейских языках (на основе переводов Нового завета)’. In: E. de Haard, W. Honselaar, J. Stelleman (eds.), *Literature and Beyond. Festschrift for Willem G. Weststeijn on the Occasion of his 65th Birthday. Volume I (= Pegasus Oost-Europese Studies 11-1)*. Amsterdam, 103-134.
- Крапивина, К.А. 2009. *Причастный таксис в русском языке*. Выпускная квалификационная работа бакалавра филологии. Санкт-Петербургский Государственный Университет. Факультет филологии и искусств. Кафедра общего языкознания. Санкт-Петербург.
- Русакова, М.В. & С.С. Сай 2009. ‘Конкуренция действительных причастий прошедшего и настоящего времени’. In: К.А. Киселова, В.А. Плунгян, Е.В. Рахилина, С.Г. Татевосов (ред.), *Корпусные исследования по русской грамматике*. Москва, 245-282.
- Русакова, М.В. 2013. *Элементы антропоцентрической грамматики русского языка*. Москва.
- Barentsen, A. 1995. ‘Constructies met werkwoorden van perceptie in het Nederlands en het Russisch. (Elementen van een contrastieve analyse)’. *Языки и культуры. Материалы конференции: Россия, Бельгия, Нидерланды*. Москва, 63-90.
- Barentsen, A. 1996. ‘Shifting points of orientation in Modern Russian. Tense selection in “reported perception”’. In: T. Janssen & W. van der Wurff (eds.), *Reported speech: Forms and functions of the verb*. Amsterdam, 15-55.
- Ebeling, C.L. 1978. *Syntax and Semantics. A Taxonomic Approach*. Leiden.
- Ebeling, C.L. 2006. *Semiotaxis. Over theoretische en Nederlandse syntaxis*. Amsterdam.
- Geest, W. de 1970. ‘Infinitiefconstructies bij Verba Sentiendi’. *Studia Neerlandica* 1970-3, 33-59.
- Kirsner, R.S. & S.A. Thompson 1976. ‘The role of pragmatic inference in semantics: a study of sensory verb complements’. *Glossa* 10/2, 200-240.
- McKay, K.L. 1994. *A New Syntax of the Verb in New Testament Greek. An Aspectual Approach*. New York etc.

HET RUSSISCHE DEELWOORD EN “DIRECTE PERCEPTIE”

- Noonan, M. 2007. ‘Complementation’. In: T. Shopen (ed.), *Language Typology and Syntactic Description. Second edition. Volume II: Complex Constructions*. Cambridge, 52-150.
- Van der Auwera, J. & A. Malchukov 2005. ‘A semantic map for depictive adjectivals’. In: N.P. Himmelmann, E. Schultze-Berndt (eds.), *Secondary Predication and Adverbial Modification: The Typology of Depictives*. Oxford, 393-421.